

שבט התשפ"ב
ינואר 2022

הציפור פרוחה: חטיפת מייג'ור צ'דוויק

מאת: אלי"ם (בדימוס) דניאל רוזן*

תקציר

ב־13 ביוני 1946 דן בית דין צבאי בריטי למוות בתלייה שני לוחמי אצ"ל, יוסף שמחון ומיכאל אשבל, שנתפסו לאחר שנפצעו בהתקפת אצ"ל על מחנה סרפנד בינואר 1946. כתגובה חטפו לוחמי אצ"ל ב־18 ביוני 1946 ארבע קצינים בריטיים בתל אביב וקצין בריטי בירושלים, ואיימו לתלותם היה וגזר הדין ימומש. הקצינים שנחטפו בתל אביב שוחררו ב־3 ביולי 1946, לאחר שהנציב העליון המיר את גזר דין המוות שהוטל על לוחמי האצ"ל במאסר עולם.

הקצין שנחטף בירושלים היה מייג'ור אוֹאָן צ'דוויק (Owen Chadwick), קצין מודיעין שעיסוקו המרכזי היה הפצה של מברקי הסוכנות היהודית לארץ ישראל ומברקי 'ההגנה', שהבריטים יירטו ופענחו, למספר מצומצם של שותפי סוד בפיקוד הבכיר הבריטי, והשמדתם מיד אחרי הקריאה. הוא נחטף בדרכו לפגישה עם גנרל בארקר (Lt-Gen Sir Hugh Evelyn Barker), מפקד הכוחות הבריטיים בארץ ישראל.

עצם הידיעה שהבריטים שברו את הצפנים של הסוכנות היהודית ושל 'ההגנה' הייתה מסווגת ביותר. הנושא היה כה סודי, שאפילו הבולשת הבריטית (ה־CID) הייתה ממודרת לחלוטין ממידע זה, שכן שירותי הביטחון הבריטיים (MI5, MI6) לא בטחו בה. בעת שנחטף, היו בכיסו מברקים כאלה, אך חוטפיו לא חיפשו בכיסו ולא איתרו זאת.

מייג'ור צ'דוויק הוחזק במקום מסתור (מאפיה נטושה) בשכונת הבוכרים בירושלים ואחרי 36 שעות הצליח להימלט, עלה על אוטובוס חולף (קו 3 של 'המקשר') והגיע למטה הצבא במלון המלך דוד.

הבריטים לא האמינו לסיפור, וחשדו כי מייג'ור צ'דוויק הוא סוכן כפול. הוא הוטס לחקירה ב־MI5 בלונדון, שם השתכנעו בחפותו רק כאשר נוכחו לדעת כי המברקים בצפנים שהם פענחו ממשיכים לזרום.

מה היה הסיפור האמיתי? מאמר זה מציג מספר זוויות ראייה על סיפור חטיפת הקצין.

העיתונות

הנושא התפרסם בזמנו במספר עיתונים, כך למשל בעיתון האוסטרלי The Advertiser ב־22 ביוני 1946,¹ תחת הכותרת "הטרוריסטים קשרו לחטוף גנרל, הבריחה הדרמטית של מייג'ור בריטי בירושלים". נכתב שם כי "קציני מודיעין בריטיים מצאו את שמו של הגנרל בארקר ברשימת המיועדים לחטיפה בידי הטרוריסטים, וכי עוד לא עברה שעה מבריחתו וקצין המודיעין מייג'ור צ'דוויק הוביל הסתערות של כוח בריטי משולב, צבא ומשטרה, לחיפוש החוטפים.

* תודה להיסטוריונים Steven Wagner, יוסי קיסטר וניר מן על סיועם.

¹ ראו <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/35701031>

ללא כובע, לא מגולח, צולע עקב רגל פגועה, בזרועות פצועות עקב קשירה ממושכת, המייג'ור אץ למפקדת הצבא כדי לדווח על בריחתו, וכוח בריטי עם רובים מכוונים רץ להטיל עוצר על האזור, בו שהה המייג'ור 36 שעות. המייג'ור לא הצליח לאתר את המבנה בו הוחזק. מאות יהודים עבדקנים מהסביבה המאוכלסת בצפיפות צפו בנעשה".

המייג'ור, כך סופר בכתבה, הצליח להשתחרר מחבלים שקשרו אותו לכיסא וקפץ דרך חור בגג כשרגליו קשורות, כאשר לוחמת אצ"ל צעירה ששמרה עליו נמנמה עם תתימקלע על ברכיה. הלוחמת התעוררה, אך המייג'ור הצליח לעלות לאוטובוס ולהגיע למטה הצבא במלון המלך דוד. נהג האוטובוס דיווח כי מספר צעירים דלקו אחרי האוטובוס.

הקצין מסר כי שוביו התייחסו אליו כראוי ("fairly well") וסיפקו לו מזון, בירה וסיגריות אנגליות. כשברכו אותו על בריחתו הוא אמר: "תודה, זה יום הולדתי".

השירות החשאי הבריטי MI5

Guy Liddell, אז משנה לראש ה-MI5, מתאר ביומנו:²

19 ביוני 1946: "הלם אחז בנו הבוקר. [המייג'ור] הקשור ב[המברקים המפוענחים] נעדר משעה 1300 אתמול, נראה שהוא נחטף, אך אין אנו יודעים האם הוא נחטף בשוגג או שחוטפיו ידעו שהוא עוסק בנושא סודי מיוחד, רוברטסון חושש שקלר,³ הנמצא כעת בפלשתינה, ייחטף באופן דומה. אנו רוצים שקלר יחזור".

20 ביוני 1946: "רוברטסון בא אלי וסיפר שצ'דוויק הצליח להימלט. זה החדשות החיוביות היחידות מפלשתינה מזה זמן רב. קלר יחזור מפלשתינה ב-24 ליוני".

25 ביוני 1946: "פגשתי את [צ'דוויק] שזה עתה הגיע לבריטניה, ואנו מתכוונים להעסיקו באופן זמני כי הוא קצין בשירות קבע. הוא תיאר בפני את בריחתו. הוא הלך ברחוב ראשי בירושלים וחלף על פני מונית חונה. לידה עמדו שני גברים ששוחחו עם גבר ואשה שישבו במונית. כשהוא חלף על פניהם שני הגברים שלפו אקדחים ודחפו אותו למונית. האישה כיסתה את פניו במטלית ספוגה בכלורופורם. כשהכרתו חזרה הוא מצא עצמו במאפיה, קשור לקרש במצב שכיבה. נאמר לו שהוא בין 26 קצינים בכירים שנחטפו ויוצאו להורג אם שני אנשי הארגון ייתלו או יירו. שומרי לבשו מסכות ואחרי זמן מה כיסו את עיניו וקצין בא לראיינו. הקצין חזר על דברי השומרים ושוחח עמו בחביבות. ניתן לו מזון והוא הורשה לשבת על ספה נמוכה בתנאי שאו ידיו או רגליו יהיו קשורים. מאוחר יותר הרשו לו להתעמל והתירו את כבליו. הוא שכב על המיטה והתחזה להירדם. שומר אחד נשאר בחדר והשני יצא החוצה. הוא זיהה כי התקרה מכוסה בבד וכי זיו בקיר מאפשר להגיע לקורת הגג. הוא הבחין כי השומר

² ראו:

The National Archives (TNA) KV 4/467, *Diary of Guy Liddell, Deputy Director General of the Security Service*, November 1945 to September 1946, pages 225, 227, 233, 234, 241

³ גיימס רוברטסון (Robertson) היה מבכירי ה-MI5, שירות הביטחון הבריטי, ובתחילת שנות ה-50 עמד בראש DI, המחלקה האחראית להתמודדות עם הריגול הסובייטי. אלכסנדר קלר (Kellar) היה מבכירי ה-MI5, מומחה לענייני המושבות הבריטיות, ועמד בראש שלוחת המודיעין במזרח התיכון בקהיר (SIME (Security Intelligence Middle East) עד 1946. מדצמבר 1946 עד 1948.

מנמנם (הוא לא יכול לראות את עיניו עקב המסכה, אך ראה שראשו מתנדנד), קם ממיטתו וטיפס לתקרה, כשהוא ראה שהשומר עדיין ישן הוא קרע את הבד, וקפץ לגג. הרעש העיר את השומר. הוא החליק על הגג וקפץ לחצר עם שערי ברזל שלא היו נעולים. הוא רץ לרחוב, שומריו דלקו אחריו, אך למזלו הוא הצליח לקפוץ לאוטובוס חולף. איש לא ענה לשאלתו לאן האוטובוס נוסע, אך לפתע אמרה אחת הנוסעות, באנגלית, שהאוטובוס מגיע לשער יפו. הוא ירד בשער יפו ורץ למשטרה. אין ספק שהוא נחטף באקראי. שוביו אמרו לו שהם קיוו לחטוף את גנרל ברקר. הוא לא נחקר ברצינות בידי שוביו ולמזלו לא נעשה עליו חיפוש, שכן היו ברשותו מסמכים מחשידיים".

28 ביוני 1946: "טלגרמה מדוגלס רוברטס,⁴ בסגנון נז'רוטי באשר לצ'דוויק, רומז שייתכן שהוא סוכן כפול ושברייחתו מבוימת. באופן אישי אני לא סבור כך, שכן Oats [המברקים המפוענחים של הסוכנות היהודית ו'ההגנה'] ממשיכים להגיע".

סוכנות ההאזנה הבריטית GCHQ

פרופי ג'ון פריס, שכתב את ההיסטוריה של GCHQ, תיאר את האירוע כך: "אואן צ'דוויק, קצין במטה הביטחון הבריטי [DSO], משותפי הסוד, היה בין חמשת הקצינים הבריטיים שנחטפו בידי הארגון [האצ"ל] ב-18 ביוני 1946, בירושלים. שלוחת המודיעין למזרח התיכון [SIME] הטילה ספק בכך שהארגון מודע לתפקידו, אך אם כך יש לצפות לחקירה מדרגה שלישית וסכנה לחומר, לאנשים ולמתקנים של Oats. מבקש מעקב הדוק אחרי כל ההודעות לסימנים של חוסר נוחות או שינויים בשימוש של Oats למטרות Galveston, וסיכמה כי 'ההגנה' לא ידעה מראש על החטיפה, והדבר מצמצם את הסיכון, אך מאחר ש'ההגנה' כנראה יודעת שהקצין הוא קצין מודיעין, ייתכן שהיא תנסה לארגן חקירה. הארגון הודיע באמצעות מתווכים לרשויות [הבריטיות] כי היחס לקצינים יפה והמצב יישאר כך, כל עוד גזר דין המוות על שני חברי הארגון לא יבוצע. צ'דוויק הצליח להימלט משביו, וחזר 'צוהל אך מלוכלך'. הוא דיווח שהמטרה האמיתית של החוטפים הייתה גנרל ברקר, שהארגון 'נחוש, אומר שנית, נחוש' לחסל. היחס לצ'דוויק היה יפה, הוא הוזן בלחם לבן ובתעמולה, נמלט עת שוביו נרדמו, וברח לחופש באוטובוס כאשר אקדוחני הארגון רודפים אחריו. צ'דוויק הועבר מיד ל-Mis בלונדון בעת שהארגון, בלחץ 'ההגנה', שחרר את יתר הקצינים החטופים".⁵

מפקדי האצ"ל

מנחם בגין, מפקד האצ"ל, מתאר אירוע זה כך:⁶ "בירושלים שיחק לנו המזל באופן מיוחד, אך גם הסתיר פניו מאתנו. בחורינו אסרו קצין בריטי גבוה, מראשי האינטליג'נס הצבאי, נספח למטה הראשי של צבא הכיבוש... מפקד ירושלים, אלון, הודיענו בשמחה בלתי נסתרת: צפור

⁴ דוגלס רוברטס (Brigadier Charles Douglas Roberts, CBE), איש משרד החוץ הבריטי שעסק בענייני המזרח התיכון.

⁵ ראו:

John Ferris, **Behind the Enigma, The Authorised History of GCHQ, British Secret Cyber-Intelligence Agency**, Bloomsbury Publishing, 2020, pp 567-568.

⁶ מנחם בגין, **המרד**, הוצאת אחיאסף, 1977 (עמ' 334-335).

חשובה בידינו. אבל השמחה לא ארכה זמן רב. הצפור פרחה. המאורע היה פשוט, אם כי מכאיב. דבר כזה לא צריך היה לקרות בארגון הצבאי הלאומי. החייל שהופקד על השמירה נעתר להפצרותו של הקצין השבוי, להתיר את הכבלים מעל ידיו. קצין האינטליג'נס הבחין בפתח בתקרת החדר הנמוך, ששימש פעם מאפיה. חיילנו עזב לרגע את החדר. הקצין ניסה את מזלו, קפץ קפיצה אקרובטית – והצליח. החייל שלנו הרגיש בבורח מאוחר מדי. הוא רדף אחריו בסימטאות ירושלים, אבל הקצין מכוסה הזיעה ממאמץ ומפחד כאחד, הצליח לקפוץ לתוך מכונית ציבורית ולהיעלם... אופייני הדבר, שאיש לא האמין ולא רצה להאמין, כי הקצין ההוא באמת ברח מידינו. עמנו הטוב לא רצה להעלות על דעתו, שקצין בריטי הצליח לברוח מידי האצ"ל. בתמהון רב למדתי, כי אפילו ראשי ה'הגנה' היו משוכנעים שנתנו לקצין לברוח".

יעקב עמרמי (בכינוי המחתרתי 'יואלי'),⁷ אז מפקד 'הדלק' – שירות הידיעות (המודיעין) של האצ"ל,⁸ מתאר אירוע זה כך: "באותה עת נחטף בירושלים קצין בריטי שהיה אחראי על פענוח הצפנים בכל הארץ. הוא הובא למקום מחבוא, אך כעבור יומיים הצליח להימלט. נראה שעד יומו האחרון חשדו בו הבריטים שהאצ"ל קיבל ממנו את פענוח הצפנים תמורת שחרורו. על כך נודע לי מפי עיתונאי בריטי שבילה בארץ כמה חדשים בשנות 1946–1947 וצבר ניסיון במאבק של המחתרת נגד הבריטים. לאור ניסיון זה הגיע למסקנה שאין הדעת נותנת שהקצין הבריטי הצליח לברוח מחור שבין הרעפים בגג. שני שומרי החזיקו אותו בתוך צריף, ולא ברור באיזו מידה שמרו עליו ממש. אפשר שנשטשו את הצריף בזמן העוצר בירושלים מחשש שמא ייתפסו הם עצמם. העיתונאי הבריטי לא העלה, כנראה, על דעתו שיכול קצין בריטי לברוח כאשר שנים־שלושה אנשי אצ"ל שומרים עליו".

יהודה לפידות,⁹ ממפקדי האצ"ל בירושלים, מתאר את האירוע כך:¹⁰

"החוליה השנייה... פגשה בדרכה את המייג'ור ה.ב. צ'דוויק, שיצא ממפקדת הצבא והלך לאיטו על המזרחה. המכונית עצרה ליד המזרחה ו'גדעון' ירד ואיים באקדוח על הקצין האנגלי. המייג'ור נדהם מן הנעשה, ונכנס למכונית ללא התנגדות. יושבי המכונית קרבו לאפו של המייג'ור מטלית ספוגה בכלורופורם ולאחר שנרדם, התקדמו לעבר שכונת הבורכים. במבוכ הסימטאות של השכונה עמד בית ישן ששימש בעבר הלא־רחוק כמאפייה, שהייתה שייכת לאביו של אחד מחברי הארגון. השכנים ידעו לספר כי בחור אחד נכנס למאפייה העזובה ושק קמח גדול על גבו. לאחר שהשק הוכנס אל תוך החדר, הוצא מתוכו המייג'ור

⁷ מפקד 'הדלק' היחיד שלא היה מעולם חבר בית"ר. בנעוריו, בפולין, היה חבר 'השומר הצעיר' ואחר כך עבר ל'מכבי'. נולד בוורשה, פולין, בשנת 1916. עלה ארצה בשנת 1934. שירת במשטרת פלשתינה (א"י), משטרת המנדט, עד 1942. לאחר הקמת המדינה הקים את הוצאת הספרים 'הדר' בתל אביב. נפטר בשנת 1995.

⁸ יעקב עמרמי, **הדברים גדולים הם מאתנו – פרקי עבר**, הוצאת הדר, 1994, עמ' 94.

⁹ יליד הארץ, 1928. התגייס לאצ"ל בשנת 1943. נפצע קשה בהתקפה על מסילת ברזל בדרום הארץ באפריל 1946. עבר לירושלים ב־1947 והשתתף בקרבות מלחמת העצמאות כמפקד פלוגה. פיקד על כוחות האצ"ל בקרב ברמת רחל ובפריצה לעיר העתיקה (מבצע 'קדם'). עמד בראש יחידת 'נתיב' בשנים 1981–1985. פרופסור אמריטוס לכימיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

¹⁰ יהודה לפידות, **בלהב המרד, מערכות האצ"ל בירושלים**, ההוצאה לאור – משרד הביטחון, 1996, עמ' 142–143.

צ'דוויק והושכב על המזרן שהוכן שם מבעוד מועד. לאחר שהתעורר מתרדמתו שאל המייג'ור:
'היכן אני?' ומיד הוסיף: 'האם אתם מן ה'הגנה'?'¹¹

כאשר התשובה הייתה 'אנו מן הארגון הצבאי הלאומי' החוויר המייג'ור וביקש על נפשו. הוא סיפר כי כבר בשנות השלושים נהג לעזור ליהודים וכי המשיך בכך כל שנות שירותו בארץ. הוסבר לו כי הוא משמש כבן ערובה וכי לא יאונה לו כל רע כל עוד לא יפגעו בשמחון ואשבל, שני בחורים שמרו על המייג'ור צ'דוויק, האחד סמוך אליו בתוך החדר והאחר – בחוץ. השומרים קיבלו הוראות חמורות להתייחס אל החטוף באדיבות ולא לפגוע בו בכל דרך שהיא. הוא קיבל מידי שוביו מזון, סיגריות ועיתון.

כעבור מספר ימים רפה המתח והשמירה נעשתה פחות הדוקה. מייג'ור צ'דוויק ניצל רגע של חולשה, וכאשר שומרו נמנם במקצת, מיהר אל החלון וקפץ החוצה. השומר הספיק לראות את המייג'ור בורח, אולם נמנע מלירות בו, כי הרי קיבל הוראות חמורות לא לפגוע בחטוף. המייג'ור הצליח לצאת אל הרחוב, רץ בשארית כוחותיו אל אוטובוס מספר 3 וביקש את הנהג להסיע אותו אל מפקדת הצבא במלון המלך־דוד. הוא מסר דו"ח לממונים עליו וכוחות משטרה גדולים יצאו מיד אל שכונת הבוכרים והקיפו את האזור כולו. למרות החיפושים שנעשו מבית לבית, לא הצליחה המשטרה לאתר את המאפיייה שבה הוחזק המייג'ור צ'דוויק".

אחרית דבר

חקירה מקצועית וחיפוש בבגדיו של מייג'ור צ'דוויק הייתה מניבה לאצ"ל מידע שערכו לא יסולא בפז. החובבנות של אנשי הארגון לא רק איפשרה בריחתו אלא שמנעה מידע חשוב מאוד מהארגון, והביאה לפגיעה בתדמיתו.

הבריטים לא קיבלו כפשוטו את סיפור בריחתו של מייג'ור צ'דוויק, חשדו בו שהוא סוכן כפול, והטיסו אותו לחקירה ב־MIS5 בלונדון. הם השתכנעו בחפותו רק כאשר הם נוכחו לדעת כי זרם המברקים בצופן שהם שברו ממשך לזרם.

'ההגנה' הבינה שמברקיה המוצפנים חשופים לבריטים כחודש לאחר מכן, כאשר ממשלת בריטניה פרסמה ב־24 ביולי 1946 'ספר לבן'¹², שנועד להציג את הסוכנות היהודית כארגון טרוריסטי, ובו הוצגו שבעה מברקי הסוכנות היהודית שנשלחו (מוצפנים) מהארץ ללונדון, ופוענחו בידי הבריטים.¹³

נספח

יומנו של Guy Liddell, אז משנה לראש ה־MIS5.

¹¹ האם רווח לקצין כשהתברר שחוטפיו לא מן 'ההגנה', או שלא? האם חוטפיו ייחסו חשיבות לשאלה זו? כנראה שלא.

¹² 'הספר הלבן' כונה בשם Palestine: Statement of Information Relating to Acts of Violence, July 1946. ניתן לראותו כנספח (עמ' 533) לספרו של יעקב שרת, **ירחים בעמק איילון, מכתבי משה שרת ממחנה המעצר לטרון**, יוני–נובמבר 1946.

¹³ דניאל רוזן, **פְּסוּמָא בְּאַרְבֵּה: הצופן בשירות הקשר של 'ההגנה'**, מפנה האימפריות: סוגיות בחקר היישוב בפרוס המנדט הבריטי, עורך: ניר מן, עלי זית וחרב, כרך י"ט, מודן הוצאה לאור, המרכז לחקר כוח המגן מיסודו של ישראל גלילי, משרד הביטחון, 2019, עמ' 125–152.

יומנו של Guy Liddell, אז משנה לראש ה-MI5

225

June 19th

THIS IS A COPY
ORIGINAL DOCUMENT RETAINED
IN DEPARTMENT UNDER SECTION
3(4) OF THE PUBLIC RECORDS
ACT 1958 DEC 2009

We have received a shock this morning. _____ who is concerned with _____, has been missing since 1 o'clock yesterday. It rather looks as if he had been kidnapped. It is not certain whether it is a chance kidnapping or whether they knew that he was employed on specially secret work. James Robertson is a little worried in case Alec Bellar should get picked up in the same way as Chadwick. We want Alec back and are asking him to give us an approximate date.

June 20th

James Robertson came in to tell me that Chadwick had managed to escape. This is the only bright piece of news that has come out of Palestine for some time. Alec Bellar is due back on the 24th.

June 25th

ORIGINAL DOCUMENT RETAINED
IN DEPARTMENT UNDER SECTION
3(4) OF THE PUBLIC RECORDS
ACT 1958

I saw _____ who has just arrived back in this country, and who we propose to take on on a temporary basis since he is a regular Army officer. He gave me an account of his escape. He was walking down one of the main streets in Jerusalem when he passed a taxi drawn up at the side. There were two men standing outside and talking with a man and woman inside. As he approached the men drew their guns and bundled him into the taxi. The woman then took out a chloroform pad and stuck it over his face. When he recovered consciousness he was in a bakery, tied to a plank in a lying position. He was told he was among 25 other high-ranking officers who had been taken and would be executed if the two Irgun men under sentence of death were shot or hanged. His guards were masks and later on an officer came to interview him. For this purpose his eyes were blindfolded. The officer told him

234

more or less what the guards had told him and then chatted quite amiably. He was given food and allowed to sit on a low couch provided either his arms or his feet were tied. Later he was allowed to exercise and for this purpose got rid of his bonds. He then flopped down on the bed and pretended to go to sleep. One guard remained inside the room and another was close at hand outside. While lying on his bed he noticed a piece of sacking over the roof, and also a ledge in the wall, which would enable him to reach a beam. Noticing that his guard was apparently asleep (he could not see his eyes owing to the mask but he saw his head nodding), he got up on his bed, put his foot on the ledge and reached the beam. He looked round once more to see whether the guard was still asleep, tore away the sacking and went out through the hole. This of course made a certain amount of noise and the guard waked. He slid down the roof and dropped into a courtyard with iron gates. Luckily the gates opened when he used a certain amount of pressure. He ran down the road, pursued at a certain distance by the guards. He could get no assistance but as luck would have it he was able to jump on a passing bus. He asked where the bus was going. At first nobody replied. Finally he got an answer out of a woman who spoke English who said that the bus was going to Jaffa Gate. From there he went straight to the District Police office. There was no doubt that he was kidnapped fortuitously. His captors said that they had hoped to get the G.O.C. He was never seriously interrogated or even searched. This was luck as he had several somewhat incriminating documents on him from the DSOs office.

June 28th

Douglas Roberts had telegraphed in a rather neurotic way about CHADWICK, implying that he might have been double-crossing us and that his escape was bogus. Personally I do not think there is any foundation for this. The proof is that Oats still goes on.